

МСС

БЕОГРАД
ТРШИЋ
НОВИ САД
12 — 18. IX 1974.

НАУЧНИ
СТАНАК
САВНИТА
У ВУКОВЕ
ДАНЕ

LAYOS VARGYAS (Budapest)

ЈУЖНОСЛОВЕНСКА НАРОДНА ПОЕЗИЈА И
ТЕОРИЈА О ЕВРОПСКОЈ БАЛАДИ

СВЕСКА 1.

4

LAYOS VARGYAS (Budapest)

ЈУЖНОСЛОВЕНСКА НАРОДНА ПОЕЗИЈА И ТЕОРИЈА О ЕВРОПСКОЈ БАЛАДИ

Упоредно проучавање мађарских народних балада у њиховом европском контексту, пружило је значајна сазнања и за теоријска питања баладе. Ја сам већ делимично објавио та истраживања.¹⁾ Овде ћу се задовољити да извучен нека сазнања од општег значаја, она која се истичу у светлости односа између наших двају суседних народа, односа између њихових балада, а посебно у светлости специјалних искустава која даје јужно-словенска народна поезија.

Главни теоријски закључци мојих студија су закључци који се односе на генезу баладе и процес њеног ширења и њеног стварања; ја закључујем управо да се балада, као род, појављује на француско-валонској земљи, да је сељаштво, од почетка XIV века, њен аутор и ширилац; да се преносила од једног народа до другог захваљујући додирима међу суседима, с тим што је важан преносни појас у источној Европи било средњовековно мађарско царство где је балада процрла раније него у друге делове Европе захваљујући вели-

¹⁾ *Kutatások a népballada középkori történetében* (Истраживања о средњовековној историји народне баладе). I. Francia eredetű rétegballadéinkban (Баладе француског порекла у мађарској народној поезији). *Ethnographia* 1960, 163—276. II. A honfoglaláskori hősepika továbbélése balladáinkban. *Ethnographia* 1960, 479—523. Das Weiterleben der landnahmezeitlichen Heldenepik in den ungarischen Balladen. *Acta Ethnographica* 1961, 241—249. III. A „Körműves Kelemen” eredete. *Néprajzi Ertesítő* 1959, 5—73. — Die Herkunft der ungarischen Ballade von der eingemauerten Frau. *Acta Ethnographica* 1960, 1—88. IV. Műfaji és történeti tanulságok (Закључци који се односе на род и историју баладе) *Ethnographia* 1962, 206—259.

Мађарско-бугарски додир у фолклору. Известија на Етнографически Институт и Музеј. VI. Софија, 1963, 343—349.

Researches into the Medieval History of Folk Ballad, Budapest, 1967, A magyar és délszláv népballadák összehasonlító vizsgálata (Компаративно проучавање мађарских и јужно-словенских балада). in *Szomszédság és közösség. Délszláv-magyar irodalmi kapcsolatok*. Budapest, 1972, 13—31.

Hungarian Folk Ballads — European Ballad Tradition. Budapest, Izd. Akadémia, у штампии.

ком броју валонских и француских колона и снажним додирима између Валонаца и Маћара.

Како се показују ове тврдње у светлости маћарско-јужно-словенских односа?

Погледајмо најпре питања француског порекла баладе и њиховог постепеног географског ширења. По мом мишљењу у исто време у које је настао у северној Француској и у Валонији, нови род се појавио у Маћарској преко колона који су одржавали непосредне контакте са земљом из које су потицали. У исто време, он се ширио постепено у свим правцима: мало по мало, он је продирао ка истоку, у огромну германофонску територију, ка југу код самих Француза одакле је наставио своје напредовање у Италију, на иберијско полуострво, па чак и даље, на Кипар, у време средњовековног латинског царства. (Само по себи се разуме да је то било посредством обичног народа, морнара, војника, слугу и занатлија.) Ако је ово схватање тачно, онда је први, — краћи правац кретања, морао да има важнији значај од других, дужих. Заиста, двадесетак типова балада сведоче о односима маћарског и јужно-словенског стварања. Ти односи испољавају се како у истоветности, читавих облика балада у целини, тако и у паралелизму појединих мотива, или сличности неких балада, која остаје уочива упркос варијацијама. Насупрот томе, поређења с италијанским баладама откривају само два аналогна мотива у једној јединој балади. То је, пре свега, балада о Девојци-војнику²⁾ која у већини јужно-словенских варијанти као и у италијанским садржи мотив препливавања реке, што је испробавање јунаштва, а не откривање пола купањем које треба да докаже да је јунак девојка. У многим варијантама осим тога девојка не замењује свог старог оца, зато што овај нема сина, већ свог брата, што лишава смисла полазну тачку баладе. Овај елеменат истоветан и у италијанским баладама налази се међутим само у неколико варијанти и није типичан за свеукупну јужно-словенску традицију у којој преовлађује мотив старог оца који нема сина и у којој се, у неким изолованим босанским варијантама, задржало испробавање купањем, то јест решење заједничко Французима, Маћарима и Иберијцима. Са Немачке стране такође само неколико балада продрло је код Јужних Словена, у северозападне крајеве (на пример: Schwester Giftmischerin, Мајка-девојка троструки убица своје деце, и избледели одломци Mädchenmörder), али оне једва да иду даље од Словенаца и Хрвата. Насупрот томе може се доказати да су неке маћарске баладе француског порекла продрле у немачке крајеве у облику прихваћеном у јужно-словенским варијантама (на пример: Graf Friedrich).

Грчки извори додају неколико мотива само у неким варијантама баладе о Свирепој свекрви; такви су мотиви наглог чудотвор-

²⁾ Видети П. Е. Курелац Бр. 483, Жганец 1950 Бр. 163—4, Блажинчић, 25, Пољанин Бр. 2, 8, 17, Богишић Бр. 96, ХНП II, 407 додатака броју 36, ХНП VI Бр. 16, ВУК III Бр. 40, Стојановић—Витезица, 607 Николић, Бр. 55.

ног размножавања стада што омогућује младој жени, од које су силом направили пастирицу, да се врати својој кући, или пак сусрета на гозби младе жене са мужем који се изненадно вратио.³⁾ (Могуће је уосталом да се у штампаним баладама ови елементи дугују интервенцији учене поезије). Не додирујем овде баладу која се односи на зидање Скадра, поводом које је мој став потпуно супротан ставу истраживача балканских земаља.

Другачије речено, врло мало балада је продрло у јужно-словенске крајеве правцима кретања за које претпостављам да су „дужи“, а и то мало се уклопило у текст већ постојећих балада, као варирање овог или оног детаља, или пак продор није отишао даље од непосредно суседних крајева, не досежући удаљеније тачке територија словенског језика. Насупрот томе, друга могућност продора, скоријег и ранијег, продора балада познатих на маћарској територији, посебно је посведочен великим бројем паралелизама који им обезбеђују повлашћено место.

Шта ове чињенице откривају о времену настајања баладе? Да бисмо се оријентисали, погледајмо разлике у стваралаштву разних јужно-словенских крајева, допуњене искуствима које нуди бугарска традиција. Број паралелизама и степен блискости аналогја мењају се према крајевима. На северозападу, они су бројнији и упадљивији, на југу мање видљиви, па чак и облици својствени овом роду мање или више нестају. Јасно је да се присуство или одсуство ове или оне баладе, неуједначеношћу интензитета маћарско-јужнословенских веза може објаснити и самом чињеницом турске окупације која ће убрзо почети. Ако је истина да се на Западу балада шири од почетка четрнаестог века и да се са извесним закашњењем она шири и из Маћарске, тај процес могао је да се настави врло слабо у српско-босанским крајевима, чак нимало, од почетка петнаестог века, док се у хрватско-словеначким (даалматинским) крајевима он није прекинуо чак ни у скорија времена. Полазимо, дакле, од претпоставке да су најстарије позајмице још могле да продру у Србију, у Босну, па чак и у Бугарску, али да су се ту брзо изоловале у недостатку нових позајмица, док су у другим крајевима све позајмице, од најстаријих до најновијих, опет морале бити пронађене, са очигледним текстуалним аналогјама, пошто су ту додири били непрекидни.

Збиља, код Хрвата, а и у германофонским острвцима која живе међу Словенцима, у Gottschee, налазе се аналогје које сведоче о сасвим скорашњим позајмицама (на пример у балади Три сиромашка⁴⁾, у балади која одговара Смртоносној игри (Тужна свадба) — Nauffen, број 79). Насупрот томе, у српским, босанским бугарским крајевима, то се никад не догађа, једино још живе нај-

³⁾ Кухач III, 243. белешка броју 1053, Качић—Миошић, 118, Николић, 86.

⁴⁾ Жганец 1924 Бр. 109, Ид. 1950 Бр. 333, Ид. 1952 Бр. 98, 354а, 346б, 511, 512а, 512б, ХНП I Бр. 28, V Бр. 44, Штрекељ I Бр. 344—351.

старије мађарске баладе у више или мање фрагментарним, избледелим верзијама. Посебно поучне су баладе чије хрватско-словеначке варијанте сведоче, како садржајем тако и формом, о веома тесним везама са мађарском баладом, док се у српским текстовима (а и у бугарским) структура са строфом која се понавља („incremental repetition“, „Gerüststrophenlied“) распада, и тај тип, другде кохерентан, толико се мења, уз прихватање страних елемената, да постаје мозаик. Таква је балада Чудвотворан мртац, љубавник који се прави да умире да би завео девојку.⁵⁾ То показује да се, насупрот хрватским и словеначким баладама, у српским, паралелизам у односу на мађарске заснивао на веома краткотрајним додирима и да се, због изоловања до којег је убрзо дошло, уз помоћ заборава, ранија српска традиција осећала снажније, позајмљени мотиви су изменили свој прави облик, њихов стил претрпео јака преиначења, да би мало по мало постао епски.

Разлике између хрватско-словеначких крајева, с једне стране, и српско-босанских (бугарских такође), с друге, нуде недвосмислено сведочанство да су додире раније започети били прекинути турским освајањима која су развојила два народа који су раније имали тесне односе. Имајући у виду то да је тај прекид морао углавном да се осети на почетку заокрета четрнаестог и петнаестог века, то се сасвим уклапа у претпостављени временски оквир, према којем балада почиње да се шири у Европи почев од четрнаестог века. (Другачије речено, она је још имала времена да продре у традиционалну поезију јужних крајева, српско-босанских и бугарских, али њен продор је ускоро био прекинут).

Још речитији су докази које можемо да извучемо из овог што претходи да бисмо показали како се рабају и шире баладе. Ако је турска окупација означила прекид у њиховом ширењу, то је зато што су се оне шириле од народа до народа, од села до села, а не посредством професионалних, путујућих певача. Граница турске доминације збиља је дизала препреку за односе између народа. У пограничној зони, борбе нису престајале чак ни у време мира, та зона се расељавала, а ратови су ту спречавали сваку везу. Ипак, додире између професионалних певача нису били немогући; ови су ишли од тврђаве до тврђаве и, павши у заробљеништво, служили су друге господаре, учили једни друге и преносили су оно што су научили. Мађарски писари служили су на дворовима турских папа и отправљали преписку коју су ови одржавали са мађарским противницима. Све је то свакако наметало позајмице на „књижевном плану“, између дела песника и певача луталица. Историја турске окупације у мађарској недвосмислено доказује да граница турске владавине није била строга демаркациона линија за тумарања про-

фесионалних певача и за њихове додире. Ако је у томе и било прекида, онда је то било за народ, а балада се ширила од народа до народа а не путем тих певача.

Овде смо стигли до најдискутованије тачке моје студије. Присталице професионалних певача могу да припишу стварање и ширење баладе само личностима изван народа, специјалистима, „песницима“. Ако им се приговори да је свака позната песма, написана од професионалаца, на сто миља од света баладе, они одвраћају да не мисле на славне луталице, који живе на принчевским дворовима, већ на оне, непознате, који су делили живот народа. У мом делу које је у току, ја анализирам питање да ли може да се замисли рабање баладе без интервенције певача луталица, као „колективна творевина“. Овде ћу прибећи само обрнутом доказивању, то јест хоћу да испитам да ли је могућно доказати интервенцију минорних професионалних певача који живе у сеоској заједници, у рабању и ширењу балада.

У овом проблему, народна јужно-словенска поезија може да да пресудан одговор. Збиља, у читавој Европи, само у овој народној традицији има све до наших дана, преживелих „минорних“ чланова реда професионалних певача, оних који живе измешани са народом, оних дакле којима би требало да припишемо баладе. Према томе, позивање на ту врсту певача не односе се на нешто што је немогуће васпоставити, зато што је заронљено у дубоку таму прохујале прошлости, већ на нешто што је приступачно методичком проучавању. Јер, у јужно-словенској народној поезији успостављена је врло јасна разлика међу родовима. С једне стране, постоји оно што улази у искључиви репертоар професионалних певача, што они сматрају једино достојно њих, то јест „јуначка песма“ а с друге, песма која им није својствена, коју свакако нису изводили у прошлости, која припада свима и свакоме, али нарочито женама, то јест „женска песма“. У коју категорију улазе баладе? У збиркама песама налазимо, јамачно, ову или ону варијанту неких балада, али не знамо увек са извесношћу није ли то резултат заблуда од стране истраживача тог доба. Уосталом, чак и за те баладе, велика већина варијанти постоји и у женским песмама. Постоје две баладе чије неке варијанте дозвољавају да се претпостави да су их њихови истиотици оквалификовали као јуначке песме: Зидане Скадра, Девојка-војник. За ову последњу, двоструки карактер могао би да се објасни јуначком средином у којој се радња догађа, а за прву, неким варијантама (у издвојеној групи на југу) које неуспело зидане замка везују за историјске јунаке чија имена постоје у јуначким песмама. И сам тај двоструки карактер може да служи као доказ: праве јуначке песме не могу никада да се оквалификују као женске песме. То значи да је балада јасно одвојена од рода који су упражњавали професионални певачи. Једина, дакле, још жива традиција, где певачи луталице и баладе егзистирају, и могу да се проучавају, не показује никакву везу између њих. И сами професионални певачи инсистирају на тој одвојености и не приписују

⁵⁾ ВУК I Бр. 580 и 737, Осветник Бр. 23, Ђорђевић Бр. 367, Стојановић—Витезица Бр. 696, Жганец Бр. 209 и 405, Пољанин II, 15 Бр. XI, ХНП VI Бр. 39, Курелац Бр. 447, Штрекељ I Бр. 112—113, Grün, 36, Egyetemes Philologiai Közlöny, 1887, 700.

исту вредnost балади и роду који они певају, одржавају и варирају, то јест јуначкој песни коју сматрају као свој сопствени род и творевину. То је пресудно сазнање које присталице професионалног стваралаштва не узимају у обзир.

Балада је род западне Европе, и дуго се чинило да њени проблеми јесу унутрашњи проблеми западних народа. У том контексту, мађарско-јужно-словенски односи, и још више односи које је поставила јужно-словенска епско-јуначка поезија, могли су да изгледају као периферне појаве. Из овог што претходи, међутим, произлази да ћемо темељно проучавати народну поезију источне Европе, и стављајући је у шири контекст, добити одговоре не само на питања која постављају односи између суседних народа, већ и на опште и основне проблеме баладе као рода.

Dr L. Vargyas

LA POÉSIE POPULAIRE SUD-SLAVE ET LA THÉORIE DE LA BALLADE EUROPÉENNE

Résumé

Sous la lumière de la poésie serbe et des relations entre les ballades populaires hongroises et sud-slaves, l'auteur vérifie les thèses théoriques tirées de ses études précédentes, notamment les thèses suivantes: 1) La ballade comme genre est d'origine francowallonne, elle a très tôt pénétré en Europe orientale grâce aux colons wallons établis dans le Royaume de Hongrie médiéval, ainsi qu'aux intenses relations hungaro-wallonnes. 2) A partir du début du XIV-e siècle elle se transmet de peuple à peuple. 3) Elle n'est pas création de chanteurs épiques et ce ne sont pas eux qui la répandent.

L'auteur cherche la réponse à ces questions à partir des considérations suivantes. Par rapport aux relations peu nombreuses qui existent entre les ballades populaires sud-slaves et les ballades allemandes, italiennes et grecques, les parallélismes hongrois sont fort importants; dans les territoires annexés à la Turquie on observe des correspondances moins nombreuses et plus vagues que dans les territoires où les contacts avec le royaume de Hongrie n'étaient pas interrompus; donc, dans la zone des guerres permanentes les contacts entre les peuples furent difficiles et s'interrompirent ensuite définitivement. Dans la tradition sud-slave l'activité des chanteurs épiques est connue jusqu'à des temps récents, mais ceux-ci excluent de leur répertoire la ballade qui entre dans la catégorie des chants féminins (ženske pesme).